

EL SHATT NAŠ NEZABORAVLJENI

50. obljetnica Hrvatskog zbjega na Sinaju (1944-1994)

Neven Bogdanić, Split

Ratovi su neugodni, bezosjećajni bezdušni, brutalni, desperatni, surovi. U ratovima ljudi ginu na bojištima, pred kućom, u kući, bježe ili bivaju proganjani sa svojih stoljetnih postojbina. "Ratovi su mrski majkama", kazao je čuveni rimski pjesnik Horacije (I. st. pr. Krista), a mi bismo dodali da su mrski očevima i djedovima, sestrama i djeci. Svima nama. Jer, u surovosti ubijanja i rušenja ne biraju se ni ljudi ni stvari. Današnji homo technicus bezumno i bestijalno tamani vlastitu vrstu, devastira i razara najvrijednija civilizacijska dostignuća - sadistički uživajući u svojoj destrukciji i svekolikoj morbidnosti poput nekog neukrotivog pitekantropa ili divljaka iz amazonskih prašuma. Nemoćni smo pred naletom barbarstva. Čini se da su ratovi neiskorjenjivi. Ratovalo se u prošlosti, ratuje se danas, ratovat će se po svoj prilici i u budućnosti. Možda bi samo Bog mogao zaustaviti ratno nasilje. Ali on obično šuti. Ili mi nismo dostojni njegova milosrđa. Na Balkanu je još u turskim osvajanjima ugroženo stanovništvo tražilo utočište izvan turskih granica. I u Drugom svjetskom ratu na ovim stranama nastalo je dosta zbjegova (u Hercegovini, Baniji, Kordunu, Bosanskoj krajini, Lici i Gorskom kotaru), godine 1942. na Kozari je bilo 80.000 izbjeglica.

Nakon kapitulacije Italije (rujan 1943) formiran je pretežito od stanovnika srednjo-dalmatinskih otoka naš veliki, Hrvatski zbjeg (s oko 30-40 tisuća ljudi), kojemu su saveznici (na temelju sporazuma Tito-Fitzroy Mac Lean) osigurali smještaj na Sinaju. Na Sinajskom poluotoku blizu gradića El Shatt.

Upravo se ove godine navršava 50. obljetnica* odlaska našeg zbjega u El Shatt. Prije pola stoljeća, početkom 1944. godine, krenulo je u neizvjesnost blizu 40 tisuća ljudi (točnije 39.647) iz Dalmacije u kojoj je tada živjelo 466.000 stanovnika. Ova velika obljetnica prolazi gotovo nezapaženo, neprimjetno. Istina, danas je Hrvatska puna izbjeglica i prognanika, stotine tisuća njih gotovo više ne znaju kako im izgledaju vlastiti domovi. Možda se Hrvatski zbjeg iz 1944. ne doima suviše dramatično s obzirom na ogromni broj današnjih protjeranih, osiromašenih, ošamućenih, izbezumljenih i zaplašanih beskućnika. Povijest se ponavlja. Svejedno, vjerujemo ipak da El Shatt neće biti zaboravljen. Sjećat ćemo ga se barem iz pijeteta prema 700-750 naših mrtvih, koji su u vrućem pustinjskom pijesku našli svoj pokoj i koji će tamo vječno počivati dok ih ne probude zvuci trublje Sudnjega dana.

* Uredništvo je ovaj prilog primilo 11. studenoga 1994.

Iako je o 40. obljetnici El Shatta dosta pisano (splitska "Slobodna", sarajevsko "Oslobođenje", beogradska "Politika"), spomenut ćemo ovdje neke podatke - starijima stoga uglavnom poznate - najviše radi mlađih naraštaja koji o ovom zbjegu očito malo znaju. Budući da sam i sâm sudionik zbjega (krenuo sam iz kuće s nepunih trinaest godina), a kako sam osobno prisustvovao mnogim vjerskim obredima, to ću ovom prilikom iznijeti neke pojedinosti iz vjerskog života zbjega, do sada nepoznate. U stvari o tome se nije prije pisalo, pa se smatralo da vjerskih sadržaja tamo nije ni bilo. A vjerski obredi su se obavljali kao u normalnim okolnostima, možda još i više.

Tako se krajem 1943. i početkom 1944. bježeći pred neprijateljem koji je već zauzeo dio obale, Pelješac i Korčulu i spremao se zauzeti ostale otoke, na Visu (i Biševu) našlo nekoliko desetaka tisuća izbjeglica. Svi su se oni tamo prevezli malim brodicama i trabakulima noću - u najvećoj tajnosti i opasnosti da ne budu potopljeni. Gotovo bos i bez dovoljno odjeće napuštali su svoja ognjišta u nastojanju da sačuvaju goli život. Vis je bio krcat ratnicima, ranjenicima i izbjeglicama. Majke su uz sirotinjske naramke nosile svoju djecu, djeca su vukla onemoćale, stare i bolesne roditelje, izgubljeni i beznadni ljudi lutali su viškim prostorima ne znajući ni kako ni kuda će se nastaviti taj njihov bezizgledni put po trnju.

Zbog mogućnosti bombardiranja i osvajanja Visa sve su ove izbjeglice prevezene u južno-talijanske luke: Bari, Carbonare, Santa Maria di Leuca, Taranto, Tukuran... U južnoj Italiji tada je bilo smješteno oko 39.000 naših izbjeglica. Statističke evidencije pokazuju, da je raspodjela broja izbjeglica po podrijetlu njihove pojedinačne pripadnosti pojedinim mjestima izgledala ovako:

Makarska 5.841, Korčula 4.478, Brač i Šolta 4.324, Vodice 4.000, Vis 3.784, Hvar 2.989, Trogir 2.069, Šibenik 1.929, Preko 1.598, Pelješac 1.444, Split 1.392, Kistanje 1.065, Knin 803, Gradac 623, Benkovac 314, Drniš, 185, Dubrovnik 32, Gospić 30, Muć 108, Omiš 81, Sinj 36, Solin 176, Zadar 396 i ostala područja Hrvatske 231.

Još je bilo ubilježeno stranih državljana iz Zadra 333, Židova s Raba 211, interniraca s Korčule 173, te umjetnika i književnika 17; ukupno 734.

Nakon kraćeg tumanaranja po Italiji i raznih logorskih tortura, izbjeglice su se počele upućivati savezničkim transportnim brodovima iz talijanskih luka u Egipat, odnosno u pustinjsko područje El Shatt. Manji dio ovog zbjega bio se međutim vratio u domovinu, ne vidjevši nikada Egipat. U Egipat je stiglo 28.120 izbjeglica (po nekim izvorima 27.042 izbjeglica). Kažimo da je prvi transport izbjeglica (196 ljudi) krenuo iz Taranta 26. 1. 1944. i preko egipatske luke Port Said stigao u El Shatt 2. 2. 1944.

Prvi susret naših izbjeglica s novom sredinom bio je neugodan. Naime, nisu za sve odmah bili podignuti šatori niti pripremljeni

kreveti; k tome ih je dočekaio nepodnošljivi pustinjski vjetar "gibli" (đibli). Ovaj je vjetar puhao jako nekoliko dana bez prekida, stvarao gustu neprovidnu pješčanu maglu, podizao crne oblake, zastirao sunce, dan pretvarao u noć, ljudima pijesak uvlačio pod kožu, izazivao suze u očima, punio usta zemljom - zbog čega su zubi škripali, pa bi nastajao osjećaj mučnine i gađenja.

U susretu s ovako neočekivanom divljinom prirode djeca su zaprepašteno zurila u nevidljivo nebo, žene plakale, stariji nemoćno uzdisali, a muškarci zabrinuto očekivali kraj dotad neviđene pustinjske oluje. Ali kako ni jedna nedaća ne traje vječno, tako je "gibli" naglo prestao kao što se neočekivano i pojavio.

Kad su u Egipat stigle sve izbjeglice, čitav Hrvatski zbjeg, kod El Shatta su bila podignuta tri kampa (campa) ili logora: kamp br. I nalazio se devet km od Sueza (Kanala), kamp br. II blizu obale Sueskog kanala i na domaku grada Sueza, a kamp br. III bio je smješten dva km zapadno od kampa br. I. Nešto kasnije bio je otvoren i kamp u El Kathadbi, a u srpnju 1944. otvoren je kamp u Tolumbatu na obali Sredozemnog mora (gdje je bilo smješteno 2.157 bolesnih ljudi i djece). U studenom 1944. ukinut je međutim kamp u El Kathadbi, a njegovi su stanovnici prebaćeni u El Shatt. U El Shattu je tada bilo pet kampova i jedan za radnike. Cjelokupni je zbjeg bio smješten u 1.500 velikih bijelih šatora. Svaki se kamp sastojao od rajona (područja), a svaki rajon pak od određenog broja šatora. U svakom je šatoru živjelo otprilike dvadesetak osoba, obično različite dobi, različitog spola i različitog mjesta stanovanja.

Što se nacionalnog sastava ljudi tiče, u zbjegu smo imali:

Hrvata 24.659 ili 81,69%, Srba 2.075 ili 7,38%, Slovenaca 350 ili 1,24%, Židova oko 300 ili 1,07% i drugih 8,62%.

Naši su se ljudi brzo naviknuli na novu sredinu, na hladne noći i nesnosne žege (ljeti do 50 °C), na pustinjsko ništavilo, premda ih je uvijek vukla nostalgija k Jadranskom moru, miru i tišini njegovih uvala, mirisu kadulje, lavande, ruzmarina, borova i pitomih dalmatinskih krajolika. Zato su već na početku svoj "platneni grad" oplemenili zelenilom, označili putove i "ulice" oko šatora, osnovali pjevačke zborove, folklorne ansamble, dječja kazališta, otvorili razne odgojno-obrazovne tečajeve, radionice i škole, priređivali likovne izložbe i davali razne predstave, tiskali čitanke, početnice, mnoge listove ("Naš list", "Omladinska riječ"...), itd. Potpuno sami, bez ičije pomoći.

O svemu tome već je dosta napisano (vidi, npr. "Slobodnu" od 23-29. 6. 1984. i od 5. 12. 1985; nadalje "Hvarski zbornik" br. 2/1974, str. 247-262 i dr.), pa ćemo ovdje kazati još samo nešto o prakticiranju vjere, o čemu se gotovo ništa i ne zna.

Svaki je kamp imao svoju katoličku crkvu. Svi crkveni obredi vršeni su kao i u domovini bez ikakvih poteškoća: mise, procesije, vjenčanja, krštenja, pokopi i drugo. Sa zbjegom u El Shatt bili su stigli (iz Hvarske biskupije) ovi svećenici: don Niko Bogdanić, don Jure

Burić, don Andro Štambuk, don Ivo Moskatelo i don Toma Moskatelo, koji su obnašali bogoslužje. Svi su oni bili uzorni i veoma brižni duhovnici (koliko je meni poznato, danas su već svi umrli). Don Andro je malo nakon povratka kući posvećen za biskupa, ali je brzo nakon toga umro u Splitu.

U El Shattu su, dakle, sva vjenčanja obavljana u crkvi. A kako je KP tada djelovala konspirativno, i njeni članovi su crkveno vjenčavani. Prvo vjenčanje obavljeno je između Tonke Kačić iz Supetra i Ante Orlandinija iz Pučišća: 15. 2. 1944. Pred odlazak zadnje grupe kući obavljeno je posljednje vjenčanje: 23. 2. 1946. Ukupno su tamo sklopljena 172 braka. U El Shattu se obavljao i uobičajeni blagoslov "kuća" (šatora).

Sjećam se, recimo, u kampu br. II bila je velika baraka od opeka, sagrađena za potrebe engleske vojske, sa kantinom i nekoliko prostorija. Zvali smo je "nafi". U njoj najvećoj prostoriji napravljena je crkva. To je bila "Crkva sv. Josipa", tj. župna na čijem je čelu stajao župnik don Niko Bogdanić (prije župnik u Gdinju na Hvaru), koji je nesretnim slučajem u prometnoj nesreći preminuo 10. 1. 1945. na samom ulazu u grad Suez. Zalaganjem pok. don Nike Bogdanića ova crkva, u početku sasvim prazna, dobila je izgled prave crkve. On je dobrotom otaca franjevacu u Port Tufiku i nekih crkvenih ljudi iz Port Saida dobio razne crkvene predmete nužne za obavljanje crkvenih obreda. Čak su mu bili poklonili i harmonij za potrebe crkve. Dva mala mjedena svijećnjaka, koja su ukrašavala glavni oltar župne crkve sv. Josipa, autor ovih redaka, brat župnikov i njegov tadašnji ministrant, i sada čuva kao nezaboravnu uspomenu na te daleke elšatske dane.

Stvoritelj je, dakle, posjetio svoje stado daleko tamo u stranoj zemlji, u vrućoj i nepristupačnoj pustinji. I udijelio mu svoju milost. Hrvatski narod, želeći dostojno živjeti u tuđem svijetu, borio se za svoju opstojnost, iskao svoj identitet, tražio zapravo sebe. Obistinile su se Vivekanandove riječi: "Tko traži Boga, neće ga naći, a tko traži sebe, Bog će ga naći."

U kampu br. II čak je godine 1944. održana u Velikom tjednu tradicionalna procesija "Za križem" od Velikog četvrtka na Veliki petak. Organizirali su je Hvarani (iz mjesta: Jelsa, Vrisnik, Svirče, Vrbanj i Vrboska) tu u El Shattu u suradnji s tamošnjim župnikom, budući da se zbog ratnih teškoća nije mogla održati na Hvaru, a oni nisu htjeli da se prekida kontinuitet ove velike vjerske manifestacije. Komandant svih vojnih snaga na Srednjem istoku, general-pukovnik Becker, ne samo da je ovoj inicijativi dao podršku, nego joj je pružio i veliku materijalnu pomoć. Križonoše su bili birani prema običajima pojedinih mjesta. Za Jelsu je Križ nosio Kruno Peronja Jurjev, za Pitve pok. Mirko Antičević, itd. Pojedine procesije kretale su se svaka iz svoje blagovaonice, koje su za tu priliku bile pretvorene u crkve - župe raznih hvarskih mjesta. U ovim je procesijama učestvovalo preko osam tisuća vjernika. U svojem tekstu "Velika sedmica u El Shattu"

("Majčin glas", br. 2/1973, str. 16-20, Jelsa) T. Đuka pisao je ovako: "Funkcije je vodio vlč. don Niko Bogdanić iz Staroga Grada na Hvaru. Početak procesija bio je točno u 23 sata... Križevi su bili pokriveni crnim velom... sve kao kod kuće... Išlo se istim redosljedom kao i kod kuće, pjevale su se iste pjesme, kao: 'Smiluj se meni Bože'... 'Ja se kajem'... 'Klanjamo se Tebi, Isukrste', a Vrbovljani: 'Zdravo Križu, zdravo drvo...' Jelšani su molili starinsku krunicu, sa gromkim: 'Zdravi, dobrostivi, Isuse!', te razne molitve..."

U kampu br. II i na Veliki petak održana je večernja procesija. Iz istog teksta T. Đuke prenosimo: "Svetootajstvo je nosio pok. don Niko Bogdanić pod improviziranim baldakinom oko kojega je bilo stotinu ferala na bambusima i 12 petromaksa, koji su osvjetljavali Sveto-otajstvo, da se vidjelo kao usred bijela dana. Svaki šator pokraj kojega je prolazila procesija bio je osvjetljen sa dva i više ferala, tako da je to izgledalo vrlo svečano, kao da si na našoj rivi ili kojoj gradskoj ulici a ne u El Shattu. Osobito su se isticali Bračani i Splitski kad su pjevali 'Puče moj'. I u ovoj je procesiji bilo više od deset tisuća vjernika. Neki su došli i iz drugih kampova. Bilo je tu i preko 500 engleskih i američkih oficira i vojnika, od kojih su neki s krunicom u ruci klečeći molili i divili se ovoj božjoj ljepoti."

Inače, u kampu br. II godine 1944. održavale su se sve funkcije Velikog tjedna počevši od Cvjetnice pa do Uskrsa uključujući i "baraban".

U ovom sjećanju na jednu prošlost valja svakako reći da se u El Shattu živjelo i radalo, ali tamo se i umiralo. U zbjegu se ukupno rodilo 475 beba. No, dosta je djece do dvije godine umrlo. Neka su se djeca u zbjegu rodila i umrla. Velike vrućine, nedostatak vode, zarazne bolesti, pomanjkanje lijekova - sve je to pogubno djelovalo na mlade, neotporne dječje organizme. Uz to, umirale su bolesne i starije osobe. Odlazeći iz El Shatta, ostavili smo na elšatskom groblju 715 naših mrtvih. Ako su sačuvani podaci točni, onda je u El Shattu umrlo 517 osoba; u El Khatadbi su umrle 164 i u Tolumbatu 34 osobe, koje su kasnije prenesene u El Shatt. Posljednji pokopani u El Shattu (5. 5. 1945) su : Ina Ivčević i Niko Žitko, obojica iz Visa.

Vjerujem da ovi brojevi nisu konačni, jer su se u početku naši mrtvi pokapali na malom groblju grčkog zbjega koje se nalazilo blizu "Mojsijeva izvora" nedaleko od obale Crvenoga mora, a čini se da ti događaji nisu nigdje registrirani. (Upravo je na tom izvoru po legendi, kako su nam pričali tamošnji Arapini, Mojsije udario štapom o zemlju, - i potekla je voda). Kamion bi donosio lijes s kojim bi došao svećenik i najbliža rodbina umrlog. To je bio čitav "sprovod". Groblje je bilo smješteno na omanjoj uzvišici (dini), nemarno ograđeno jeftinom ogradom, bez ikakva dostojnog obilježja da je ondje mjesto pokojnika. Sunce ga je pržilo od zore do mraka, a vjetar je raznosio grobne humke kao dim po moru nepregledne pustinjske ravnice. Tužni su bili ispraćaji na ovom groblju.

Ukupnom broju mrtvih trebalo je dodati i jednog čovjeka, koji je umro na putu između luka Taranto i Port Saida. Možda je on bio prvi preminuli član našeg zbjega. Da li je negdje zabilježeno njegovo ime? Mislím da se zvao Stjepan Bonačić-Krešić pok. Mate. Njegovom sam žalosnom pogrebu stjecajem okolnosti bio nazočan. Nakon kraće molitve i pošto je svećenik izgovorio "Requiem aeternam...", bio je spušten s krme velikog transportnog broda "Pride" u duboke vode Sredozemlja. Dogodilo se to 12. veljače 1944. U tegobnim vremenima tegobni su i odlasci s ovog svijeta.

U svibnju 1945. započeo je povratak našeg zbjega kući. Stanovnici kampova u pustinji u grupama su napuštali El Shatt. Kad je 24. 3. 1946. otišla zadnja grupa, u El Shattu su ostali samo naši mrtvi. Njih blizu sedamsto pedeset ostalo je u elšatskom pijesku za sva vremena. Zauvijek. Napuštali smo Sinaj s mukom u srcu i žalostivim pogledom na naše veliko groblje - oazu tuge i boli.

Mise zadušnice (zajedničke) za naše mrtve u El Shattu do sada nitko nije spominjao. Barem ne javno, u tisku i slično. Spomenimo se zato za ovu 50. obljetnicu u našim crkvama i svih pokojnika ovog zbjega bez obzira koje su vjere bili za života i da li su uopće bili vjernici. Bog ne pravi razlike između ljudi, on će primiti naše molitve, a našim će mrtvima možda olakšati putove stazama vječnosti.

Elšatsko groblje projektirao je ing. Helen Baldasar, a spomenik na njemu koji svojom imponzantnom visinom dominira okolicom (šest metara visoko postolje s tri metra visokom statuom žene pogleda uprtog prema Dalmaciji) napravio je akademski slikar Ante Kostović. Spomenik je u člancima o našem zbjegu nazivan raznim imenima: "Majka Dalmatinka"; "Majka domovina", "majka Jugoslavija", "Majka", "Domovina", a možda ga je najadekvatnije imenovao I. B. iz Komiže: "Žalosna majka" ("Slobodna", 22. 11. 1985).

Izgleda da je u početku punih trideset godina naše groblje u El Shattu bilo osamljeno, zapušteno i ostavljeno zubu vremena, jer do 1975. godine egipatske vlasti nisu nikome izdavale službene dozvole za njegovu posjetu, osim što je Titovoj delegaciji (u sastavu: A. Bogdanić, L. Radišić i M. Šumonja) bilo omogućeno da oda počast našim mrtvima 1956. godine kad je predsjednik ondašnje Jugoslavije plovio Suezom na svom povratku iz Indije. Međutim, groblje je već tada bilo renovirano, jer je od nepoznatih počinitelja još prije bilo djelomično srušeno. U toj vandalizaciji mnoge su nadgrobne ploče s natpisima bile oštećene, a spomenici razbijeni. Kasnije su ga snažni pustinjski vjetrovi i tri izraelsko-egipatska rata gotovo sasvim razorili.

Prije desetak godina vlast tadašnje Jugoslavije groblje je potpuno obnovila po projektu arh. Zorana Jankovića. Tada je groblje uređeno i na svim grobovima su postavljene nove bijele kamene (mramorne) ploče. Ali su, nažalost, sve te ploče bez ikakvih oznaka, prazne, čiste. Na njima ne stoje ni zapisi o mrtvima, tako da se ne zna tko počiva u pojedinom grobu. Grobovi se, dakle, vanjskim izgledom ne individua-

liziraju. Ovako je učinjeno, "jer se za veliki broj ranijih grobova nije moglo utvrditi kome pripadaju", kaže M. Krnić u "Slobodnoj" od 17. 10. 1985. Stari Latini bi rekli: "Mors omnia aequat" (Smrt izjednačuje sve).

Obnovljeno groblje svečano je otvoreno 24. 11. 1985. Tom prilikom je u organizaciji "Slobodne Dalmacije" upućen jedan zrakoplov s putnicima iz Splita u Kairo. U njemu su se nalazile službene osobe i rodbina pokojnika.

Obnova groblja sigurno je stajala dosta novca. Ali je elšatsko groblje sada jednolično, jednoobrazno, uniformno, hladno, otuđeno, beživotno, otužno. Glomazne pravokutne identične ploče bez vjerskih simbola i osnovnih podataka o pokojniku. Izgled žalostan i tugaljiv. Za većinu pokojnika nitko nikada neće znati pod kojom se pločom nalaze. Kao da tamo počivaju sami anonimusi. Mnoštvo ljudskih kostiju i - ništa više. Po tome je elšatsko groblje jedinstveno počivalište mrtvih na svijetu.

Kalvarija Hrvatskog (Dalmatinskog) zbjega u Drugom svjetskom ratu započela je prije pet desetljeća. Srećom, nije dugo trajala. Premda je to davno bilo, taj zbjeg Hrvata (i drugih sudionika koji su u njemu sudjelovali u nerazmjerno manjem broju) nećemo i ne smijemo nikada zaboraviti. Istina, u tijeku čovjekova života i protjecanja ljudskog trajanja, vidimo i danas, mnoge se stvari ponavljaju. Možda su to posljedice nevidljivih ali uvijek nazočnih zakona kretanja svijeta, koje obično ne umijemo ili ne želimo prihvatiti. Svejedno, treba naglasiti: Hrvatski narod, kao i svaki drugi narod na ovoj zemlji, ima pravo na svoju opstojnost, na svoje vlastito ognjište, na svoj djedovski prag, na vlastite korijene i izvore, na postojbinu svojih predaka, na svoj vlastiti dom i identitet. To je njegovo iskonsko, neotuđivo, prirodno pravo.

Ova sjećanja na Hrvatski zbjeg iz 1944, Sinaj i El Shatt, frustracije uzrokovane "giblijem", naše mrtve u vrućoj egipatskoj pustari, trabakule u ratu u čije su se stive mjesto tereta utrpavali ljudi.... završit ćemo bez nekih dodatnih epiloških razmatranja. Umjesto toga izreći ćemo Svemogućemu kao molitvu, poput glasa vapijućeg u pustinji, Kranjčevićeve stihove iz njegova biblijski nadahnutog "Mojsija":

"...Izvedi narod moj, o Gospode,
Izvedi ga iz ropstva zlopatna,
I skini mu sa vjeđâ pospanih
Još onu mreću tvrdu, zlokobnu,
Što zastire sad oči njegove!
I spasi narod moj, o Gospode!"